

घटक 1 : जलशिक्षण

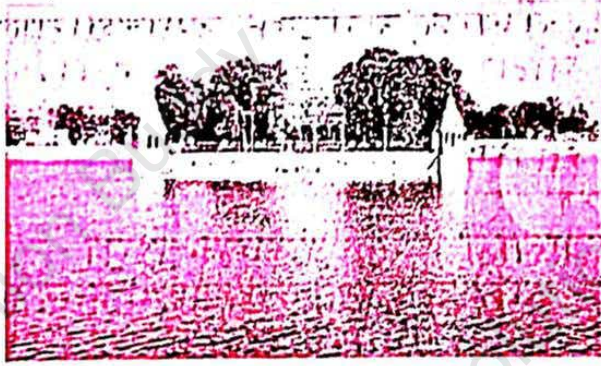
प्रकरण 2 : जलजिज्ञासेचा सांस्कृतिक वारसा

थोडक्यात ...

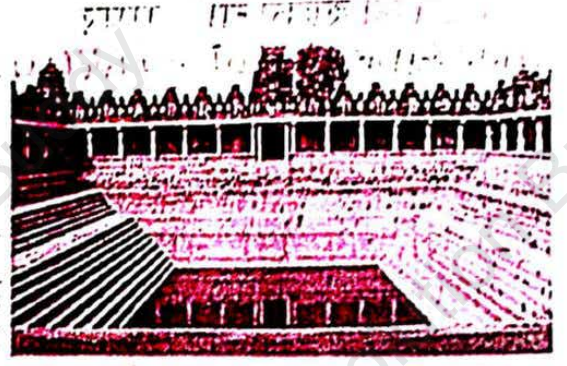
पाणी हे पंचतत्त्वांपैकी एक असल्याने मानवी जीवनाप्रमाणेच भारतीय संस्कृतीतही पाण्याचे अनन्यसाधारण असे महत्त्व आहे. प्राचीन काळी पाण्याची सुवृत्ता होती. ऋग्वेद, यजुर्वेद आणि अथर्ववेदात नदीचे पाणी अडविण्यासाठी बंधारे बांधणे, पाणी दूरच्या भागात पोहचवण्यासाठी पाट-कालवे काढणे, तसेच जमिनीतील पाणी वापरण्यासाठी विहिरी-आड यांची निर्मिती करणे अशी सोय केल्याची नोंद आहे.

जलजिज्ञासेचा सांस्कृतिक वारसा अभ्यासताना तुम्ही सरस्वती नदीकाठावरील प्राचीन जलसंस्कृती अभ्यासली आहे, तसेच घराहमिहीर व पाराशर मुनी यांचे जलविषयक लेखनही माहीत करून घेतले आहे. जलव्यवस्थापनाचा सांस्कृतिक वारसा हा फार मोठा असून त्यामध्ये पुरातन काळापासूनच्या विविध संरचना आपल्याला अभ्यासता येतील. यामध्ये प्रामुख्याने पुरातन काळातील जलवितरण प्रणाली, जलसाठवण तंत्र (तलाव, पुष्करणी इत्यादी) यांचा समावेश होतो. जलव्यवस्थापनाचा सांस्कृतिक वारसा अभ्यासताना आपल्या हेही लक्षात घेईल की, जलव्यवस्थापनाच्या विविध प्राचीन संरचना या अलीकडच्या काळात लोप पावल्या आहेत. अगदी थोडी उदाहरणे अस्तित्वात आहेत. आपल्या सभोवताली अशी उदाहरणे निश्चितच असणार आहेत. त्यांचा अभ्यास होण्यासाठी तुम्हांला माहीत असलेल्या किंवा परिसरातील प्राचीन पाणी व्यवस्थापन/साठवणुकीच्या ठिकाणी भेट देणे आवश्यक आहे. त्यांचे पुनरुज्जीवन करण्यासाठी प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

जलव्यवस्थापन/जलसाठवणुकीच्या सांस्कृतिक वारशाची काही उदाहरणे

मरिय्यमन तेष्पकुलम् तलाव

मंदिर परिसर - पुष्करणी

मालगुजारी तलाव

भंडारदरा धरण (विल्सन धरण)

खजिना विहीर, बीड

कंधार, जि. नांदेड येथील किल्ल्याभोवतीचा खंदक

सिंहगड जि. पुणे येथील पाण्याचे देवटाके

नळदुर्ग, जि. उस्मानाबाद - जलसाठ्यामुळे निर्माण झालेले धवधवे

उपक्रमाचे नाव : तुम्हांला माहीत असलेल्या किंवा परिसरातील एका प्राचीन जलव्यवस्थापन/पाणीसाठवणूक पद्धतीचा अभ्यास करणे.

उपक्रमाचा उद्देश/महत्त्व :

पाणी हे पंचतत्वांपैकी एक असल्याने मानवी जीवनाप्रमाणेच भारतीय सांस्कृतिक तोंतही पाण्याचे अनन्य साधारण महत्त्व आहे. प्राचीन काळी पाण्याची सुवृत्ता होती. त्याकाळची पाणीसाठवणूक व जलव्यवस्थापन यातील काही महत्त्वाचे सुदृढ.

उपक्रमासाठी नियोजित कालावधी :

हा उपक्रम पूर्ण करण्यासाठी नियोजित कालावधी १ दिवस.

साहित्य व उपकरणे :

पेन, पेन्सिल, नोंदवही, कोबर्सिन, लॅपटॉप, प्रिंटर, बॅग, पुस्तक, इत्यादी.

उपक्रमाची कार्यपद्धती : परिसरातील प्राचीन जलव्ययस्थापन/पाणीसाठवणूक पद्धतीची ठिकाण, व्यवस्था
इत्यादींसह सविस्तर माहिती

- १) पाणी साठवणूक पद्धत - महमदनगर जिल्ह्यातील अकोले तालुक्यात असलेल्या अंडार दारा गावात हे धरण पसरलेले आहे.
- २) धरणाची पाणी साठवण क्षमता ॥ लिटमसी असून अंडारदारा धरणाचे मूळ गाव विलसम उम असून त्यास आधारी लेक मसे म्हटले जाते.
- ३) अंडारदारा धरण हे प्रवरा नदीवर कळसूबाई व बळेस्वर या दोन टेकड्यांमध्ये बांधण्यात आले आहे. हे धरण आदिवासी आवासासाठी देण आहे. हे धरण समुद्र सपाटी पासून २५०० फूट आहे.
- ४) धरणाची उंची २७० समुद्र फूट आहे. धरणीला ५ मोट्या आहेत. ७०, १२०, १७०, २०२ अंतरावर आहेत. त्रिंतीच्या तळाची रुंदी ७१ मीटर वर आहे.
- ५) दगडी त्रिंतीचे बांधकाम १९२६ ला पूर्ण झाले. बुडित जमिन २२९०० एकर आहे. धरणाची उंची ५०७ मिटर आहे.

आकृती/छायाचित्रे

उपक्रम करीत असताना खरप झालेल्या संकल्पना :

पाण्याला जीवनात स्थान आहे. प्राचीन काळातील पाणी साठवण्यासाठी वेवण्यासाठी पद्धतीची माहिती मिळाली. वाहत्या लोकां सारखेच पाण्याची वाहती मागणी पाहता पाणी साठवणूक आस्तीत आस्त केली पाहिजे.

मधील काय शिकलाने :

पाणी हे जीवन आहे. पाऊस पडला की पाणी हे वाहून जाते. दुष्काळ पर्जन्यमाप कमी किंवा जास्त यामुळे पिकांचे उत्पादन यामध्ये सातत्य राहत नाही. पाणी साठवून ठेवण्यासाठी तलाव, बांधो तालाबोडिंगा शेततळे यांची निर्मिती करण्यात आली.

निष्कर्ष :

- 1) पाण्याचा उपयोग टाकणे.
- 2) पाणी साठवून ठेवण्यासाठी तलाव, बांधो तालाबोडिंगा शेततळे यांची निर्मिती करण्यात यावी.
- 3) प्राचीन काळी प्रदूषण नसल्यामुळे मानवाचे आरोग्य चांगले होते.

उपक्रमाविषयी आपले मत/अनुभव लिहा :

हा उपक्रम पूर्ण करत असताना आपणांना असे दिसून येते की प्राचीन काळी पाण्याची सृजना होती. पाणी अनेक अडथळ्यांसाठी अंधार बांधणे, दुसऱ्या भागात पाणी पाहणेच वण्यासाठी पटकावले. काढणे तसेच जमिनीतील पाणी वापरण्यासाठी.

पालकांची मदत :

हा उपक्रम करण्यासाठी ज्यावेळी अडथळा आल्या त्यावेळी काही माहिती पालकांच्या कडून मिळाली तसेच त्यांच्या काळातील साठवणूक कशी होती हे समजण्यास मदत आली.

पालकांचे मत :

मानवाच्या मूलभूत गरजा पूर्ण करण्यासाठी निसर्गावर अवलंबून असतो. ग्रामीण भागातील आपशी जल वयवस्थाचालनाची आपल्या देशाची संस्कृती म्हणजे देशाचा विकास हे समजवून द्यावात आपण कमी पडतो. या करिताच भारतीय जल संस्कृतीचा पूर्ण निर्माणसाठी पुन्हा एकावर खेड लाच केंद्रबिंदू मधून विच विचार करवा लागेल.

सहकार्य घेतलेल्या व्यक्ती :

- 1) शाळेतल्ल शिक्षक
- 2) मित्र
- 3) आई
- 4) वडिल
- 5) भाऊ

वापरण्यात आलेल्या संदर्भ साहित्यांची यादी :

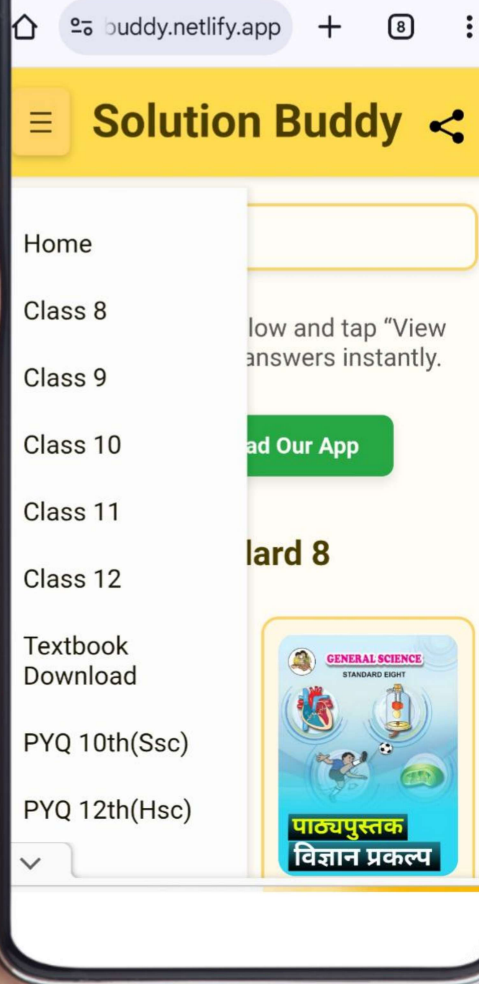
- 1) 10 वी जलसुरक्षा पुस्तक
- 2) कुमार विश्वकोश
- 3) भंडारदारा एक पर्यटन स्थळ
- 4) Google Cam

कृती : तुम्ही अभ्यासलेल्या प्राचीन जलव्यवस्थापन/जलसाठवणूक व्यवस्थेची प्रतिकृती (Model) तयार करा. सद्व्यस्थितीमध्ये तुम्ही अभ्यासलेली व्यवस्था भविष्यात अविरतपणे सुरू राहण्यासाठी तुम्ही कोणकोणत्या उपाययोजना सुचवाल ते लिहा.

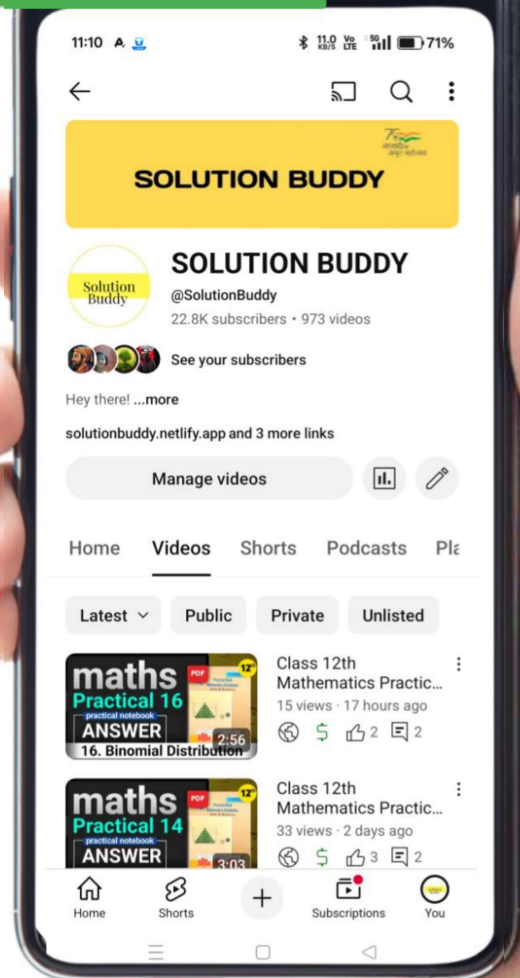
- 1) पाणी आडवा, पाणी जिरवा या धोरणाचा वापर करावा लागेल.
- 2) पर्जन्य जल संचय करणे.
- 3) पाण्याचा पुनर्वापर करणे.
- 4) पाण्याचा काटे कोरणी वापर करणे.
- 5) पाण्याचे उपाय योजना करणे.
- 6) पाण्याचे उपाय अडवण्यासाठी वॉटर कप स्पर्धा पाणी फांके डेज या स्पर्धेच्या योजना सुरू करणे.
- 7) नद्या जोड प्रकल्प सुरू करणे.
- 8) जलयुक्त शिवार अभियान.
- 9) पाणी प्रदूषित होऊ नये याची काळजी घ्यावी.
- 10) पृष्ठावर पिण्या योग्य व वापरण्या योग्य पाणी खूप कमी प्रमाणात असल्याने ते पाणी वाया जाऊ देऊ नये.
- 11) पाणी हे जीवन आहे हे वाक्य लक्षात ठेवावे.

शिक्षकांचा अभिप्राय स्वाक्षरी व दिनांकासह :

Our Website

Our Channel

 On Solution Buddy, You Will Get:

- ✓ Exercise solutions for Class 8–12
- ✓ Previous Year Question Papers (10th & 12th)
- ✓ Free Textbook Downloads
- ✓ Practical Solutions (Class 10, 11 & 12)
- ✓ Water Security Exercise & Activity Solution
- ✓ Defence Studies Exercise Solution
- 👉 Website: solutionbuddy.netlify.app
- 👉 YouTube: youtube.com/@solutionbuddy

Solution Buddy

